

أمسك قلمي
أرسم أحلامي

הוראת ערבית כשפה שנייה

נייר עמדה

ספטמבר 2020

סיכוי Sikkuy سيكوي

העמותה לקידום שוויון אזרחי الجمعية لدعم المساواة المدنية
The Association for the Advancement of Civic Equality

כתיבה: חולוד אדריס ויעלה מזור
עריכה לשונית: נעמי גליק-עוזרד

הוראת ערבית כשפה שנייה

נייר עמדה

ספטמבר 2020

כתיבה: חולוד אדריס, יעלה מזור
עריכה: נעמי גליק-אוזרד
עיצוב גרפי ואיור: לירן רביב גרניט

נייר זה מופיע בערבית באתר האינטרנט של העמותה: www.sikkuy.org.il
מותר ורצוי לצלם, להעתיק ולצטט מפרסום זה תוך ציון מפורט של המקור.
אין לשכפל את הפרסום ללא רשות בכתב מהעמותה.

פרסום זה הופק בשותפות עם

 HEINRICH BÖLL STIFTUNG
TEL AVIV

ותודות לתרומתם הנדיבה של

Lois and Richard England Family Foundation

Alan B. Slifka Foundation

ירושלים

רח' המשוררת רחל 17, בית הכרם ירושלים 96348
טל' 02-6541225 פקס 02-6541108
מייל: jerusalem@sikkuy.org.il

חיפה

רח' אלנבי 77, חיפה 3566434
טל' 04-8523188 פקס 04-8523065
מייל: haifa@sikkuy.org.il

sikkuy.org.il

facebook.com/sikkuy

twitter.com/Sikkuy

instagram.com/amutat_sikkuy

ערבית היא שפתם של האזרחים הערבים המהווים כחמישית מאזרחי ישראל, וכן שפת המורשת של כמחצית מהיהודים בה. עם זאת, אנו מוצאים כי הרוב המכריע של אזרחי ישראל דוברי העברית אינם מסוגלים להתבטא בערבית ולתקשר בה ולו ברמה בסיסית: רק 1.6% מהיהודים מעל גיל 20 מעידים על עצמם שהם יכולים לנהל שיחה יומיומית בזכות לימודיהם בבית הספר,¹ למרות שלכאורה זהו מקצוע חובה כבר לפחות שנות דור, ורק 1% מעידים שהם יכולים לקרוא ספר בערבית.² הסבר מפורט על האופן שבו מקצוע ערבית הוא בגדר חובה אך למעשה אין חובה ללמדו נמצא במחקר של עמותת סיכוי מ-2018 אשר מהווה בסיס לנייר עמדה זה.³

תפיסה מרכזית בישראל, שקיבלה ביטוי מובהק בחוק הלאום שחוקק בקיץ 2018, מעניקה לשפה העברית בכורה ומעמד עליון על פני שפות אחרות, לרבות הערבית שהייתה עד לפני שנתיים שפה רשמית בישראל, והיא שפת המיעוט הערבי היליד בארץ. בשל כך עברית היא לעיתים שפת ההתקשרות היחידה עם מוסדות ציבור, והיא השפה שמופיעה על השילוט לצורך התמצאות במרחב. קיימת דרישה ברורה כלפי האזרחים הערבים הפלסטינים בישראל, אם פורמלית ואם למעשה, לשלוט בשפה העברית ברמת שפת אם, אם ברצונם להשתלב בעולם התעסוקה, ההשכלה והתרבות.

לצד תפיסה זו אנו עדים בשנים האחרונות לשתי תופעות מעניינות המעידות על שינוי למגמה המעבירה מסר של הכלה ושותפות: ראשית, יותר ויותר גופים ומוסדות המשרתים את הציבור – תחבורה ציבורית, אוניברסיטאות, בתי חולים, מוזיאונים ומקומות בילוי – בוחרים לתרגם מידע ושירותים לערבית ולשלב את השפה באופן שלא נראה כאן בעבר. מוסדות אלו נדרשים להשקיע משאבים מגוונים ביצירת שינוי והתאמת השילוט והתכנים לקהל ערבי. תופעה נוספת שקיבלה תאוצה בשנים האחרונות היא ריבוי פלטפורמות ללימוד ערבית מדוברת למבוגרים.

¹ מקור: למ"ס, מחולל לוחות הסקר החברתי, 2011.

² יהודה שנהב ואח', ידיעת ערבית בקרב יהודים בישראל – דוח, אוניברסיטת ת"א, מכון ון ליר בשיתוף עם דיראסאת – מרכז ערבי למשפט ומדיניות וסיכוי – העמותה לקידום שוויון אזרחי, 2015.

³ רעי ומזור (עורכות): לימוד ערבית בחינוך העברית, ירושלים וחיה, עמותת סיכוי 2018.

תופעות אלה מעידות במעט על מצב האזרחים הערבים-פלסטינים בישראל ומשקפות גם את שינוי התודעה בקרב הציבור היהודי. מצד החברה הערבית-פלסטינית בישראל - יותר ויותר ערבים משתלבים בעולם התעסוקה, לרבות בדרגי ביניים של ניהול. בעשור האחרון עלה שיעור הסטודנטים הערבים במוסדות להשכלה גבוהה, כך שכמעט הוכפל מספר הלומדים לתואר שני ועלה ב-60% לתואר שלישי, ומעל 10% מהאוכלוסייה הערבית חיים בערים מעורבות. במצב זה יש חשיבות להרחבת נוכחות השפה הערבית במרחב הציבורי, שכן היא מייצרת עבור הערבים תחושת ביטחון ושייכות ומפחיתה ניכור וחשש. בד בבד, בקרב הציבור היהודי אט אט מחלחלת ההבנה שהיכרות עם השפה הערבית היא צורך השעה ונכס חברתי משמעותי. רגישות לשפה, יש ביכולתה להרגיע חששות ולקדם יחסים שוויוניים ובני קיימא עם החברה הערבית בישראל.

חשוב מאוד לתווך מיומנויות שמאפשרות לפתח היכרות הדדית יותר, דווקא בשל יחסי הכוחות בין ערבים ויהודים בישראל, ובשל הסכסוך הלאומי התלוי ועומד ברקע. מחקרים מראים כי לימוד שפת המיעוט מקנה כלים שיכולים להפחית את עוצמת הסכסוך.⁴ ככל שתהיה פחות ופחות הפרדה בין ערבים ויהודים בתחומי חיים מגוונים, כך תגדל החשיבות במתן כלים להתמודדות עם בורות וגזענות ולהפחתת הניכור בין החברות. לתפיסתנו, על משרד החינוך לקחת חלק מרכזי במתן הכלים הללו, ולהכין כבר עכשיו את התלמידים למציאות המשתנה במהירות.

יש סוגיות פוליטיות-חברתיות כבדות משקל שהחברה בישראל טרם הכריעה בהן, והן משפיעות על יחסו של משרד החינוך להוראת השפה הערבית:

1. היחס האמביוולנטי לשפה הערבית במדינת ישראל כפי שהוזכר למעלה.
2. דיון חברתי בלתי פתור בשאלה מי בעלי הסמכות לקבוע מהם מקצועות הליבה בארבעת מגזרי החינוך השונים.

סוגיות אלו עלולות לעורר מוטיבציה שלילית ואפילו התנגדות בקרב התלמידים ואף מנהלי בתי הספר. העובדה שערבית אינה מקצוע ליבה מצמצמת את הסיבות התועלתניות ללימוד, למשל משום שהיא איננה חלק מתנאי הסף לסיום 12 שנות לימוד. דווקא בשל הנוכחות העקיפה של סוגיות אלה בתוך משרד החינוך, נדרש ממנו ליזום פעולות מעשיות שיתמודדו עם החסמים שנמצאים באחריותו. כאמור, בשנת 2018 פרסמה עמותת סיכוי

⁴ דבורה דובינר, התנאים הנדרשים לרכישת שפות והוראתן, האקדמיה הלאומית הישראלית למדעים, 2012; מסגרת התייחסות אירופית משותפת לשפות: למידה, הוראה, הערכה (מהא"ם), היחידה למדיניות שפה, שטרסבורג, תרגום: רחל מדר, 2016.

מחקר שחשף בעיות וחסמים במדיניות משרד החינוך בנוגע להוראת השפה הערבית בבתי הספר העבריים. המחקר כולל המלצות מדיניות מפורטות. חלק מרכזי מהן התקבל על ידי ועדת החינוך של הכנסת ביום 3 ביולי 2018,⁵ אך למיטב ידיעתנו הן לא יושמו עד היום.

חסמים והמלצות לשינוי

נייר עמדה זה מתמקד בשלושה חסמים מרכזיים. להבנתנו, קשה מאוד לחולל כל שינוי או התקדמות משמעותית ללא טיפול בתחומים אלו:

- **היעדר תמריצים להוראה ולמידה**
- **מדידה ומעקב סדורים אחר כמות הלומדים ואיכות הלמידה**
- **הכשרות המורים וכוח האדם**

לכל חסם מצורפות מספר המלצות שאנו רואים בהן אפשרות ממשית לפעולה כבר עתה.

היעדר תמריצים להוראה ולמידה

לימוד שפה נקנה בהשקעת זמן ומאמץ, ועל כן רצוי לספק לתלמידים תנאים מיטביים ומניעים חזקים דיים כדי שיוכלו להשיג את היעדים הנדרשים מהם. תמונת המצב היום, של חוסר אפקטיביות בלמידה, המעוגנת במצב ידיעת השפה בקרב יהודים מבוגרים בישראל, מורידה גם היא את המוטיבציה של התלמידים להשקיע את המאמץ הנדרש. כעת אין חובה ממשית ללמד ערבית, ידיעת השפה אינה נדרשת כתנאי סף לסיום 12 שנות לימוד, ובידי מנהלי בתי ספר אפשרות להפעיל את שיקול דעתם באשר לשימוש בשעות הלימוד לצורך לימודי הערבית. מתוך כך ניכר כי יש השפעה לא מבוטלת למוטיבציה של מנהלי בתי הספר בחיזוק ועידוד הוראת השפה בקרב תלמידיהם ומוריהם ואפילו במבנה מערכת השעות. כל שינוי בתחום יצטרך לרתום אליו מנהלי בתי ספר ומורים. על משרד החינוך לחזק את עמדתו בדבר חשיבות לימודי הערבית, ולהגביר את המוטיבציה והמחויבות של מנהלי בתי הספר לנושא.

⁵ לימודי השפה הערבית בבתי הספר במערכת החינוך העברית – לציין יום השפה הערבית.

תמריצים המיועדים למנהלי בתי הספר:

1. הצבת יעדים בקיום תוכניות הכשרה והשתלמויות למנהלי בתי ספר.
2. מתן תמריצים לבתי הספר, כך שמוסדות שיגיעו להישגים גבוהים בערבית יהוו מודל לחיקוי לבתי ספר אחרים ויקבלו שעות עידוד נוספות ללימודי ערבית, לטובת סיורים ופעילויות העשרה בנושא.
3. אירועי תרבות וימי שיא (כגון קביעת יום השפה הערבית בכלל מערכת החינוך), שבמרכזם מקומה של השפה הערבית כשפת המרחב, שפת מורשת ושפת סביהם של כמעט מחצית מהאוכלוסייה היהודית בישראל.

תמריצים המכוונים כלפי התלמידים:

1. הרחבת שנות הלימוד של השפה הערבית לכיתות היסוד. על משרד החינוך ליישם את ההצהרות שניתנו בדיון שנערך בוועדת החינוך של הכנסת ב-24.5.2016, בדבר הכוונה להתחיל את לימודי הערבית מוקדם יותר, וכך לחשוף את התלמידים לשפה במשך זמן ארוך יותר בגילים הפנויים יותר – רגשית וקוגניטיבית - לרכישת שפה נוספת.
2. שינוי במיקוד תוכנית הלימוד כך שתהיה מכוונת לרכוש יכולות מעשיות לתקשורת בין אישית, ושתספק מיומנויות ונגישות לתרבות הערבית.
3. הסברה: משרד החינוך ייזום מהלך ציבורי שיחזק את היתרונות התרבותיים, החברתיים והאקדמיים בלימודי השפה הערבית.

מדידה ומעקב סדורים אחר כמות הלומדים ואיכות הלמידה

- מן הנתונים שסיפק עבורנו משרד החינוך בעבר, נראה שאין די מעקב אחר היקף יישום הלמידה של מקצוע הערבית: לא מתבצע מעקב שיטתי אחר מספר בתי הספר שמלמדים ערבית ואחר מספר הלומדים את השפה בכל בית ספר. כתוצאה מכך, אי אפשר לפתח מדיניות אפקטיבית ולקבוע יעדים להגדלת מספר הלומדים, ולא ניתן לקבוע יעדים להכשרת כוח הוראה בכמות הראויה.

■ לא נקבע סולם מדידה לרמת הידע והשליטה בשפה. כתוצאה מכך, אי אפשר לקבוע יעד מוגדר של שליטה בשפה שבוגרי מערכת החינוך מצופים להשיג, אין מעקב אחר הישגיהם ביחס לרמה הרצויה או בכלל, ואין אפשרות לפתח מדיניות אפקטיבית לשיפור רמת לימודי הערבית. הדבר בולט במיוחד בניתוק שנוצר במעבר בין תוכניות לימוד הערבית המדוברת ביסודי ובין לימוד ערבית ספרותית בחטיבת הביניים ובתיכון.

המלצות

1. יצירת מעקב שיטתי אחר מספר הלומדים ואחר בתי הספר, ויצירת תיאום עם מוסדות להכשרת מורים, כך שייפתחו או יורחבו תוכניות במידה שתענה על הצורך.

2. פיתוח מדד אחיד להערכת הידע והשליטה בשפה: באיחוד האירופי פותח מדד ה־ CEFR: Common European Framework of Reference for Languages. זהו סולם מדידה אחיד בן שש קטגוריות להערכת רמת הידע והשליטה בשפות באופן המאפשר השוואה בינלאומית. 1A ו־2A – משתמשים בסיסיים; 1B ו־2B – משתמשים עצמאיים; 1C ו־2C – משתמשים מומחים. סולם מדידה זה מתחיל להיכנס להוראת האנגלית בישראל, אך להבנתנו טרם הותאם והוכנס באופן דומה ללמידה בערבית.

3. קביעת יעדים וסולם הישגים לכל אחת משנות הלימוד, כולל שילוב בין היעדים הנלמדים בערבית מדוברת ובספרותית.

הכשרות וכוח אדם

דוחות וראיונות מן השנים האחרונות מעידים על מחסור במורים השולטים היטב בכל רובדי השפה הערבית.⁶ יש לציין כי נראה שזהו חסם מרכזי במדינות רבות אשר מקדמות שפה שנייה ושלישית כמדיניות.⁷ בישראל, שבה כ-20% מהאזרחים דוברי ערבית שפת אם, וישנה אבטלה גדולה בקרב מורים ערבים – נראה שיש פוטנציאל גדול שאינו ממומש.

⁶ להרחבה: רעי ומזור (עורכות): לימוד ערבית בחינוך העברית, ירושלים וחיפה, עמותת סיכוי 2018. עמ' 25-24

⁷ יעל מעוז שי: מדיניות חינוך רב-שפתית אפשרויות ואתגרים (עבור כנס דב לאוטמן למדיניות החינוך, 2019)

המלצות

- 1.** משרד החינוך יבצע בדיקה מקיפה של מספר המורים המוכשרים להוראת ערבית כשפה זרה שנייה, ויבצע את השינויים הנדרשים במדיניות ועדת התקציבים של המועצה להשכלה גבוהה (ות"ת) כדי להבטיח הכשרה מתאימה ולעמוד ביעדי הביקוש העתידיים.
- 2.** משרד החינוך יקבע יעד לקיום השתלמויות פיתוח מקצועי למורים, כדי להבטיח הכשרה מתאימה ומתפתחת להוראת השפה הערבית כשפה שנייה.
- 3.** משרד החינוך ירחיב את התוכנית לשילוב מורות ומורים ערבים בבתי הספר העבריים. מהלך זה צריך לכלול הסבה מקצועית להוראת ערבית כשפה שנייה ומתן ליווי מתמשך עם הכניסה לבתי הספר. ניתן וכדאי ללמוד ממאמצים ממוקדים הפועלים היום בשטח. טיפול ראוי והסרת חסמים ייחודיים יוכלו לתת מענה למחסור הכרוני במורים לערבית, לממש את היתרון המובנה שיש למורים שערבית היא שפת אמם, ולחזק את ההיכרות ההדדית בצורה מתמשכת ושוויונית.

סיכום

האמירות הערכיות והחינוכיות של משרד החינוך בדבר חשיבות הוראת השפה הערבית צריכות לבוא לידי ביטוי בפעולות מכוונות שיטיבו את התנאים לייצר אותן. תוכנית מערכתית של משרד החינוך שתהיה מכוונת הצלחה ורכישת יכולות אקטיביות ממשיות בשפה הערבית – בכתב או בעל פה – תוכל לעודד סקרנות, הערכה וחיבור לתרבות הערבית העשירה והמגוונת בישראל. תוכנית כזו גם תחזק את היכולות האקדמיות-השפתיות של הלומדים, הן בערבית והן בשפת אמם. מהלך מערכתי במשרד החינוך שישנה את מצב השפה הערבית בקרב לומדיה יוכל לפתוח עבור כולנו דלת לתרבות המרחב שבו אנו חיים ולקדם כאן חברה אזרחית שוויונית ומשותפת.

